

ภาคที่ ๔

● ทางหมุนเวียน ทางหลุดพ้น

ปัจจุสมุปบาท

ภวัคฺกร มี อวิชชา ตัณหา เป็นมูลเหตุ

ภวัคฺกร มี สัจจะ ๒ องค์ สมุทัยสัจจ์ ทุกขสัจจ์

ภวัคฺกร มี อาการ ๑๒ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ
ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะชาติ ชรา-มรณะ

ภวัคฺกร มี สนธิ(เงื่อนต่อ-เชื่อมโยง) ๓ แห่ง

เหตุต่อกับผล สังขาร : วิญญาณ

ผลต่อกับเหตุ เวทนา : ตัณหา

เหตุต่อกับผล กัมมภาวะ : ชาติ

ภวัคฺกร แบ่งเป็น ๔ ช่อง(สังคหะ)

๑. เหตุอดีต ๒. ผลปัจจุบัน

๓. เหตุปัจจุบัน ๔. ผลอนาคต

ภวัคฺกร มีอาการหมุนเวียน ๓

กิลสวัณฺณ ๓ อย่าง อวิชชา ตัณหา อุปาทาน

กัมมวัณฺณ ๒ อย่าง สังขาร กัมมภาวะ

วิปากวัณฺณ ๔ อย่าง วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ

เวทนา อุปัตติภาวะ ชาติ ชรา-มรณะ

“ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่งั้นก็ตาม ธาตุ(หลัก)นั้น ก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยาม คือ หลักอิทัปปัจจยตา”⁽⁴⁴⁾

“ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอกแสดง วางเป็นแบบตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย และจึงตรัสว่า **จงดูสิ** เพราะอิริยชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลาย ตถตา(ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) อวิตตตา(ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้) อนัญญตตา(ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) คือ หลักอิทัปปัจจยตา ดังกล่าวมานี้แล เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท”⁽⁴⁵⁾

“ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้น ย่อมเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจจสมุปบาท”⁽⁴⁶⁾

“ภิกษุทั้งหลาย แท้จริง อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ฯลฯ

เมื่อใด อริยสาวกรู้ทั่วถึงความเกิดและความดับของโลกตามที่มีนเป็นอย่างนี้ อริยสาวกนี้ เรียกว่าเป็นผู้มีทิวฏฐิสมบุรณก็ได้ ผู้มีทศนระสมบุรณก็ได้ ผู้ถึงสัทธรรมก็ได้ ว่าผู้ประกอบด้วยเสขญาณก็ได้ ผู้ประกอบด้วยเสขวิชชาก็ได้ ผู้บรรลุกระแสธรรมแล้วก็ได้ พระอริยะผู้มีปัญญาขำแรกกิเลสก็ได้ ผู้อยู่ชิดประค่อมตะก็ได้”⁽⁴⁷⁾

“สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้จักธรรมเหล่านี้ รู้จักเหตุเกิดแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักความดับแห่งธรรมเหล่านี้ รู้จักทางดำเนินถึงความดับแห่งธรรมเหล่านี้ ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านี้จึงควรแก่

⁽⁴⁴⁾ ส.นิ. 16/20/31-33 ปัจจัยสูตร

⁽⁴⁵⁾ ส.นิ. 16/20/31-33 ปัจจัยสูตร

⁽⁴⁶⁾ ม.มู 12/306/346 มหาหัตถิโทปมสูตร

⁽⁴⁷⁾ ส.นิ. 16/49/103-105 อริยสาวกสูตร

การยอมรับว่า เป็นสมณะในหมู่สมณะ และยอมรับได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ และจึงได้ชื่อว่า ได้บรรลุประโยชน์ของความเป็นสมณะและประโยชน์ของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน” (48)

“นำอัศจรรย์ไม่เคยมีมาเลย พระเจ้าข้า หลักปฏิจจสมุปปาตนี้ ถึงจะเป็นธรรมลักษณะและปรากฏเป็นของลักษณะ ก็ยังปรากฏแก่ข้าพระองค์ เหมือนเป็นธรรมง่าย ๆ

อย่ากล่าวอย่างนั้น อย่ากล่าวอย่างนั้น อานนท์ ปฏิจจสมุปปาตนี้ เป็นธรรมลักษณะและปรากฏเป็นของลักษณะ เพราะไม่รู้ ไม่เข้าใจไม่แทงตลอดหลักธรรมข้อนี้แหละ หมูสัตว์จึงร่วนวายเหมือนเส้นด้ายที่ขอดกันอยู่ จึงขมวดเหมือนกลุ่มด้ายที่เป็นปม จึงเป็นเหมือนหญ้ามูกกระต่าย และหญ้าปล้อง จึงผ่านพันอบาย ทุกคติ วินิบาต สังสารวัฏไปไม่ได้” (49)

“ภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความดำริเกิดขึ้นว่า ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นของลักษณะ เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้

ก็แหละ หมู่ประชาชนนี้ เป็นผู้เริงรมย์อยู่ด้วยอาลัย ยินดีอยู่ในอาลัย ระเริงอยู่ในอาลัย สำหรับหมู่ประชาชนผู้เริงรมย์ รื่นระเริงอยู่ในอาลัย (เช่นนี้) ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่เห็นได้ยาก กล่าวคือ หลักอทิปปัจจตา หลักปฏิจจสมุปปาต ถึงแม้ฐานะอันนี้ ก็เป็นสิ่งที่ไม่เห็นได้ยาก กล่าวคือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราพึงแสดงธรรม และคนอื่นไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา

(48) ส.นิ. 16/14/20-21 ทุติยสมณพราหมณสูตร

(49) ส.นิ. 16/60/122 นิทานสูตร

ข้อนั้นก็จะเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากแก่เรา”⁽⁵⁰⁾

จุดเชื่อมโยง ปฏิจจสมุปบาท มี ๓ จุดที่ต้องการขยายความเพื่อส่งเสริมการปฏิบัติ คือ

๑. เหตุเชื่อมโยงกับผล สังขาร : วิทยญาณ

มูลเหตุในอดีต ๕ อย่าง ที่ผ่านมาแล้ว คือ อวิชชา ตัณหา อูบาทาน (๓ อย่างนี้จัดเป็นกิเลสวัฏฏ์) สังขาร กัมมภาวะ (๒ อย่างนี้ จัดเป็น กัมมวัฏฏ์)

ปัจจุบันอันเป็นผล ๕ อย่างคือ วิทยญาณ นามรูป สฟายตนะ ผัสสะ เวทนา ทำอย่างนี้คือสภาพขันธ์ ๕ ที่กำลังดำรงอยู่ ภพแห่งขันธ์ ที่ถือกำเนิด หรืออุบัติขึ้นแล้ว(ชาติ) ย่อมดำเนินไปสู่สภาวะเปลี่ยนแปลง ดับสลายไป(ชรา - มรณะ) ปัจจุบัน ๕ บวก ภพ ชาติ ชรา - มรณะ เป็น ๘ อย่าง คือ สภาพของวิปากวัฏฏ์

๒. ผลเชื่อมโยงกับเหตุ เวทนา : ตัณหา

ดังที่ทราบกันดีว่า กระบวนการของสภาวะธรรมทั้งหลายประชุมลงรวมลงที่เวทนา หากเราไม่ศึกษาเพื่อให้รู้ตามความเป็นจริงของเวทนา ความเพ็ดเพลิน มัวเมา ลุ่มหลง ในเวทนานั้นๆ อันเป็นลักษณะของ ตัณหา เหตุเกิดแห่งทุกข์ ก็จะก่อตัวขึ้นอีก

ปัจจุบันชาติ หากเราไม่ศึกษาและปฏิบัติตามอริยมรรค สภาพไม่รู้(อวิชชา) ตามความเป็นจริงของขันธ์ จิตก็จะหลงเพ็ดเพลิน ยินดี

⁽⁵⁰⁾ม.มู. 12/281/308 ปาสราลิสสูตร

(ตัณหา) ในความเกิด - ดับของชั้นนี้ ยึดมั่นหมาย(อุปาทาน)ว่าเป็นตัวตน
 ปรุงแต่ง(สังขาร) ไปตามเจตน์จำนงค์ แสดงออก(กัมมภาวะ)ในพฤติกรรม
 ทางกาย วาจา ใจ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน สังขาร กัมมภาวะ ๕ อย่างนี้
 เป็นปัจจุบันเหตุ ซึ่งเป็นสภาพที่ควรศึกษาอย่างยิ่ง

๓. เหตุเชื่อมโยงกับผล กัมมภาวะ : ภพ (อุปัตติภาวะ)

เมื่อสร้างเหตุในปัจจุบันไว้แล้ว ภพ ชาติ ชรา - มรณะของชั้นนี้
 ในอนาคตก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

ทางหมนเวียน ทุกข สมุทโย บุคคลผู้ไม่ได้ศึกษา ฝึกฝน อบรม
 จิต ตามเส้นทางอันประเสริฐ(มัคคสังจัจ) ปัญญาของเขา ไม่สามารถ
 แทะทะลุซึ่งสภาพความเป็นจริงของเวทนาได้ เพราะถูกม่านอวิชชาทึบไว้
 ตัณหาอันเป็นตัวก่อทุกข์ ก็จักสร้างเหตุในปัจจุบันขึ้นอีก **เวทนาปัจจุยา
 ตณฺหา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา**

ทางหลุดพ้น ทุกข นิโรธ บุคคลผู้มีปัญญา สามารถประจักษ์
 รู้สภาพเวทนาชั้นตามความเป็นจริง(เกิด-ดับ) เขาจะไม่หลงยึดเอา
 ความรู้สึกต่างๆ น้อมเข้ามาเพื่อสร้างภาพพจน์เป็นตัวเป็นตน จิตก็
 จักดำเนินไปสู่ทางแห่งความหลุดพ้น เพราะเมื่อรู้เห็นประจักษ์ชัด
 ต่ออาการเกิด-ดับของเวทนา ตัณหาซึ่งอาศัยเวทนาเป็นแดนเกิด ก็ไม่มี
 ที่อาศัย ไม่มีภาวะใดๆ ให้เกาะกุม ยึดเหนี่ยว **เวทนานิโรธา ตณฺหา
 นิโรธา เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ นี่คือทางดำเนินสู่ความหลุดพ้น**

“ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง

ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนา (เฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์) บ้าง อริยสาวก ผู้ได้เรียนรู้แล้ว ก็ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนา บ้าง ภาวะทั้งหลาย ในกรณีนั้น อะไรเป็นความพิเศษ เป็นความแปลก เป็นข้อแตกต่างระหว่างอริยสาวก ผู้ได้เรียนรู้กับปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้?

ภาวะทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ ถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้ว ย่อมเศร้าโศกคร่ำครวญ ร่ำไห้ รำพันตีอกร้องไห้ หลงใหล ฟั่นเฟือนไป เขาย่อมเสวยเวทนาทั้ง ๒ อย่าง คือ เวทนาทางกาย และเวทนาทางใจ เปรียบเหมือนนายขมังธนู ยิงบุรุษด้วยลูกศรดอกหนึ่ง แล้วยิงซ้ำด้วย ลูกศรดอกที่ ๒ อีก เมื่อเช่นนั้นบุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนาเพราะลูกศรทั้ง ๒ ดอก คือ ทั้งทางกาย ทั้งทางใจ ฉนั้นใด ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ก็ฉนั้น... ย่อมเสวยเวทนาทั้ง ๒ อย่าง คือ ทั้งทางกายและทางใจ

อนึ่ง เพราะถูกทุกขเวทนานั้นกระทบ เขาย่อมเกิดความขัดใจ เมื่อเขามีความขัดใจ เพราะทุกขเวทนา **ปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนา ก็ย่อมนอนเนื่อง**

เขาถูกทุกขเวทนากระทบเข้าแล้ว ก็หันเข้าระเริงกับกามสุข เพราะอะไร? เพราะปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ ย่อมไม่รู้ทางออกจากทุกขเวทนา นอกไปจากกามสุข และเมื่อเขาระเริงอยู่กับกามสุข **ราคานุสัยเพราะสุขเวทนานั้นย่อมนอนเนื่อง**

เขาย่อมไม่รู้เท่าทันความเกิดขึ้น ความสูญสลาย ข้อดี ข้อเสีย และทางออกของเวทนาเหล่านั้นตามความที่มันเป็น เมื่อเขาไม่รู้...ตามที่เป็น **อวิชชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนาย่อมนอนเนื่อง**

ถ้าได้เสวยสุขเวทนา เขาก็เสวยอย่างผูกมัดตัว ถ้าได้เสวย ทุกขเวทนา เขาก็เสวยอย่างผูกมัดตัว ถ้าได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา เขาก็

เสวยอย่างถูกมัตตวั ภิกษุทั้งหลาย นี้แล เรียกว่าปฤชณผู้มีได้เรียนรู้ ผู้ประกอบด้วย ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาส เราเรียกว่า **ผู้ประกอบด้วยทุกข์**

ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ายอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ถูกทุกขเวทนากระทบ เข้าแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่คร่ำครวญ ไม่รำไร ไม่รำพัน ไม่ตีอกร้องไห้ ไม่หลงใหลพัวพันเพื่อน เธอย่อมเสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่เสวยเวทนาทางใจ เปรียบเหมือนนายขมังธนู ยิงบุรุษด้วยลูกศรดอกที่ ๒ ผิดไป เมื่อเป็นเช่นนี้ บุรุษนั้นย่อมเสวยเวทนาเพราะลูกศรดอกเดียวฉันใด อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ก็ฉันนั้น... ย่อมเสวยเวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่ได้เสวยเวทนาทางใจ

อนึ่ง เธอย่อมไม่มีความขัดใจเพราะทุกขเวทนานั้น เมื่อไม่มีความขัดใจเพราะทุกขเวทนานั้น ปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนานั้น ย่อมไม่นอนเนื่อง

เธอถูกทุกขเวทนากระทบ ก็ไม่หันเข้าระเริงกับกามสุข เพราะอะไร? เพราะอริยสาวกเรียนรู้แล้ว ย่อมรู้ทางออกจากทุกขเวทนานอกจาก กามสุขไปอีก เมื่อเธอไม่ระเริงกับกามสุข ราคนุสัยเพราะสุขเวทนานั้น ก็ไม่นอนเนื่อง

เธอย่อมรู้เท่าทันความเกิดขึ้น ความสูญสลาย ข้อดี ข้อเสียและ ทางออกของเวทนาเหล่านั้นตามความที่มันเป็น เมื่อเธอรู้...ตามที่มันเป็น อวิชชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนา ก็ไม่นอนเนื่อง

ถ้าเสวยสุขเวทนา เธอก็เสวยอย่างไม่ถูกมัตตวั ถ้าเสวยทุกขเวทนา เธอก็เสวยอย่างไม่ถูกมัตตวั ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา

เธอก็เสวยอย่างไม่ถูกมัดตัว ภิภษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ผู้ปราศจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส เรียกว่า **ผู้ปราศจากทุกข์**

ภิภษุทั้งหลายนี้แลเป็นความพิเศษ เป็นความแปลก เป็นข้อแตกต่าง ระหว่างอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ กับปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้”⁽⁵¹⁾

“ภิภษุทั้งหลาย บุคคลผู้อยู่ เห็นอยู่ตามเป็นจริง ซึ่งจักขุ...ซึ่งรูปทั้งหลาย... ซึ่งจักขุวิญญาณ...ซึ่งจักขุสัมผัส...ซึ่งเวทนา สุข ทุกข์ หรือ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ไม่ติดใคร(จักขุเป็นต้นที่กล่าวมาแล้ว)นั้น

เมื่อเขาไม่ติดใคร(ไม่มีตัณหาเข้าไปยึดติด) เห็นโทษอยู่ อุปาทานขันธ์ ๕ ย่อมถึงความไม่เติบโตขยายต่อไป ตัณหาที่นำไปสู่สภาพใหม่ซึ่งประกอบไปด้วยความกำหนัดยินดี คอยผลิตผลิตอยู่ในอารมณ์ต่างๆ ก็ถูกละได้ ความกระวนกระวายกายก็ดี ความกระวนกระวายใจก็ดี ความแผดเผาทางกายก็ดี ความแผดเผาทางใจก็ดี ความเร่าร้อนใจก็ดี ก็ถูกละได้ เขาย่อมได้เสวยทั้งสุขทางกาย ทั้งสุขทางใจ

บุคคลที่เป็นเช่นนั้นแล้ว มีความเห็นอันใด ความเห็นอันนั้นก็ เป็น สัมมาทสิฐิ มีความดำริใด ความดำรินั้นก็เป็น สัมมาสังกัปปะ มีความพยายามอันใด ความพยายามนั้นก็ เป็น สัมมาวายามะ มีสติใด สตินั้นก็เป็น สัมมาสติ มีสมาธิใด สมานนั้นก็เป็น สัมมาสมาธิ ส่วน กายกรรม(สัมมากัมมันตะ) วจีกรรม(สัมมาวาจา) อาชีวะ(สัมมาอาชีวะ) ของเขาย่อมบริสุทธิตั้งแต่ต้นทีเดียว **มรรคมืองค์ ๘ อันเป็นอริยะของเขา ย่อมถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์ได้ด้วยอาการอย่างนี้**

เมื่อเขาเจริญมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นอริยะนี้ผู้อยู่อย่างนี้ แม้

(51) ส.สพ. 18/254/276-279 สลลัตถสูตร

สติปัฏฐาน ๔ ก็ย่อมถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์ แม้สัมมปปธาน ๔ ... อธิธิบาท ๔... อินทรีย์ ๕... พละ ๕ ... โพชฌงค์ ๗... ก็ย่อมถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์ เขาย่อมมีธรรม ๒ อย่างนี้ คือ **สมณะและวิปัสสนา** **เข้าเคียงคู่กันไป**

ธรรมเหล่าใดพึงกำหนดรู้ด้วยอภิญา เขา ก็กำหนดรู้ด้วย อภิญาซึ่งธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่าใดพึงละด้วยอภิญา เขาก็ละ ด้วยอภิญาซึ่งธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่าใดพึงให้เกิดมี ด้วยอภิญา เขาก็ทำให้เกิดมีด้วยอภิญาซึ่งธรรมเหล่านั้น ธรรมเหล่าใดพึง ประจักษ์แจ้งด้วยอภิญา เขาก็ประจักษ์แจ้งด้วยอภิญาซึ่งธรรม เหล่านั้น

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่าไหน พึงกำหนดรู้ด้วยอภิญา? ได้แก่ สิ่งทีเรียกว่าอุปาทานขันธ์ ๕ กล่าวคือ *รูปอุปาทานขันธ์ เวทนาอุปาทานขันธ์ สัญญาอุปาทานขันธ์ สังขารอุปาทานขันธ์ วิญญาณอุปาทานขันธ์ ...*

ธรรมเหล่าไหน พึงละด้วยอภิญา? ได้แก่ *อวิชชา และ ภวตัณหา ...*

ธรรมเหล่าไหน พึงทำให้เกิดมี(เจริญ) ด้วยอภิญา? ได้แก่ **สมณะและวิปัสสนา**

ธรรมเหล่าไหน พึงทำให้ประจักษ์แจ้งด้วยอภิญา? ได้แก่ *วิชา และ วิมุตติ*" (52)

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเขาถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงตอบชี้แจงแก่ เหล่าอัญญเดียรถีย์ บริพาชก เหล่านั้นอย่างนี้ว่า **ณะ** ท่านผู้มีอายุ

(52)ม.จ.14/430-433/515-518 สพายนวิงศ์สูตร

๑. ธรรมทั้งปวงมี ฉันทะเป็นมูล
๒. ธรรมทั้งปวงมี มนสิการเป็นต้นกำเนิด
๓. ธรรมทั้งปวงมี ผัสสะเป็นที่ก่อตัวขึ้น-เป็นเหตุ
๔. ธรรมทั้งปวงมี เวทนาเป็นที่ประชุม - ที่รวมลง
๕. ธรรมทั้งปวงมี สมาธิเป็นประมุข
๖. ธรรมทั้งปวงมี สติเป็นใหญ่
๗. ธรรมทั้งปวงมี ปัญญาเป็นยอดยิ่ง
๘. ธรรมทั้งปวงมี วิมุตติเป็นแก่นสาร
๙. ธรรมทั้งปวงมี อมตะเป็นที่หยั่งลง
๑๐. ธรรมทั้งปวงมี นิพพานเป็นสุดท้าย” ⁽⁵³⁾

ด้วยความขยัน ด้วยความไม่ประมาท
ด้วยความสำรวมระวัง และด้วยความข่มใจตนเอง
ผู้มีปัญญา ควรสร้างเกาะ(ที่ฝั่ง)แก่ตน
ที่ห้วงน้ำ(กิเลส) ไม่สามารถท่วมได้

ราคะ โทสะ โมหะ มีอัตภาพนี้เป็นเหตุ
เกิดแต่อัตภาพนี้ ไม่ยินดีในกุศล
ยินดีแต่กามคุณ ทำให้ขบถุก บาปวิตถกใจตั้งขึ้นแต่อัตภาพนี้
แล้วผูกจิตไว้ เหมือนพวกเด็กผูกกาไว้ที่ข้อเท้าจะนั้น

⁽⁵³⁾ อ.ทสก. 24/58/128-129 มุลกสูตร